

УДК 343.125

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ ЗАХОДАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

Ярослав ПАРХОМЕНКО,
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

This paper describes a system of measures to ensure criminal proceedings according to the current Criminal procedural code of Ukraine. The analysis of the concept of provisional criminal proceedings and is given a comparative analysis of measure to ensure criminal proceedings and criminal procedure compulsion.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, coercion, criminal procedure coercion, criminal procedure, pre-trial investigation.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто систему заходів забезпечення кримінального провадження за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Здійснено аналіз поняття заходів забезпечення кримінального провадження та дається порівняльна характеристика заходів забезпечення кримінального провадження і заходів кримінального процесуального примусу.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, примус, кримінально-процесуальний примус, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Із ухваленням Кримінально процесуального кодексу (далі – КПК) України 2012 р. було впроваджено низку нових інститутів, зокрема визначено заходи із забезпечення кримінального провадження. Проте до сьогодні серед вчених немає єдиної думки щодо визначення поняття заходів забезпечення кримінального провадження, із приводу закріпленого у КПК України переліку таких заходів.

Метою статті є аналіз положень законодавства та теорії кримінального процесу з метою чіткого визначення змісту категорій «заходи забезпечення кримінального провадження» та «заходи кримінального процесуального примусу».

Заходи забезпечення кримінального провадження досліджувалися у працях таких вчених, як: І.М. Гуткін, З.Ф. Коврига, В.М. Махов, М.О. Пешков, Г.К. Кожевников, В.В. Назаров, О.М. Гумін та ін. Варто зазначити, що всі вищезгадані науковці зробили важливий внесок у розуміння сутності заходів забезпечення кримінального провадження. Проте питання щодо поняття заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення із заходами кримінального процесуального примусу, комплексно ще не опрацьовувалися. У зв'язку з цим виникає потреба в опрацьованні зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу. Конституція України проголосила людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищими соціальними цінностями, а утвердження та забезпечення її прав і свобод – головним обов'язком держави [1].

Проте сфера кримінального провадження є саме тією сферою правотворчої та правозастосовчої державної діяльності, в якій обмеження прав людини є об'єктивно необхідним явищем для успішного досягнення сучасного правозахисного призначення кримінального провадження, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності відповідно до своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна

особа не була піддана необґрунтованому примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Із ухваленням КПК України 2012 р. з'явився новий окремих розділ, присвячений правовому регулюванню заходів забезпечення кримінального провадження. Відповідно до ст. 131 КПК України, заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладання грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи [2].

Особливе місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження займають запобіжні заходи. Відповідно до ст. 148 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., запобіжні заходи застосовувалися до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігання спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, для перешкодження встановленню істини у кримінальній справі або продовженню злочинної діяльності, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень [3]. Згідно з ч. 1 ст. 177 чинного Кримінального процесуального кодексу України, метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або створити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується [2]. Як ми бачимо, чинний КПК розширив мету застосування запобіжного заходу.

Варто зауважити, що запобіжні заходи увійшли до системи заходів забезпечення кримінального провадження. Законодавець у ст. 131 чинного Кримінального процесуального кодексу визначає загальну мету заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема зазначає, що вони застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального провадження [2].

Ми цілком погоджуємося з думкою В.І. Фаринника, який під дієвістю кримінального провадження пропонує розуміти виконання завдань кримінального судочинства, які визначені у ст. 2 КПК України, а саме: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [4, с. 135].

Варто зазначити, що у кримінально-процесуальному законодавстві відсутнє визначення поняття «заходи забезпечення кримінального провадження». Проте на доктринальному рівні надається багато його визначень.

В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, Я.Ю. Конюшенко заходами забезпечення кримінального провадження називають передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку, стосовно осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності для запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів із метою досягнення дієвості кримінального провадження [5, с. 246].

В.І. Фаринник заходи забезпечення кримінального провадження визначає як передбачені кримінальним процесуальним законом заходи державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами й особами, у встановленому законом порядку, до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка й інших осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, з метою запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів, досягнення завдань кримінального судочинства та дієвості провадження [4, с. 135].

На думку авторів науково-практичного коментаря Кримінально-процесуального кодексу України В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова, заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, що застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами та державними органами за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, щодо обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для попередження і припинення їхніх неправомірних дій, з метою успішного розслідування і вирішення завдань кримінального судочинства [6, с. 289–292].

Заходи забезпечення кримінального провадження прийнято розуміти як передбачені КПК заходи примусового характеру, що застосовуються за наявності підстав і в порядку, встановленому законом, із метою запобігання та подолання негативних обставин, які перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [7].

Значна частина вчених звертає увагу на те, що окрім загальної мети, на досягнення якої спрямований кожен захід забезпечення кримінального провадження, характерним для них є наявність власної специфічної мети.

За метою застосування заходи забезпечення кримінального провадження можна класифікувати так:

– заходи, що забезпечують належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні та виконання ними процесуальних обов'язків (запобіжні заходи). Ці заходи пов'язані із суттєвим обмеженням прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого, мають специфічну мету й особливий порядок застосування;

– заходи, що забезпечують отримання та збирання доказів (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів тощо). На відміну від запобіжних, завдання цих заходів полягає в забезпеченні слідчому та суду можливості виявити, вилучити та дослідити докази [8, с. 69].

А.В. Молдован поділяє заходи кримінально-процесуального примусу на чотири види, залежно від цільового призначення: 1) запобіжні заходи, які забезпечують ухилення обвинуваченого від слідства і суду; 2) заходи, спрямовані на забезпечення засобів доказування, тобто обшук, виймка, освідування; 3) заходи щодо забезпечення порядку судового розгляду – видалення із зали суду, сплата штрафу; 4) заходи, пов'язані із забезпеченням цивільного позову, – арешт майна, опис майна [9, с. 28].

Мета застосування заходів процесуального примусу покладена в основу класифікації, запропонованої Ю.М. Грошевим, В.В. Вапнярчуком, О.В. Капліною, О.Г. Шило. Так, на їхню думку, залежно від мети застосування, заходи кримінально-процесуального примусу поділяються на такі: заходи, спрямовані на попередження протиправної поведінки осіб, які беруть участь у провадженні по кримінальній справі; заходи, що передбачають отримання доказів у справі; заходи, спрямовані на забезпечення виконання вироку; заходи, спрямовані на створення належних умов здійснення провадження в кримінальній справі [10, с. 135–136].

Треба звернути увагу на розбіжності вчених щодо закріпленого переліку заходів забезпечення кримінального провадження. Так, М.І. Карпенко зазначає, що окрім заходів забезпечення кримінального провадження, які згадані у ст. 131 КПК України, застосовуються й інші заходи процесуального примусу. Так, ст. 330 КПК передбачає, що в разі повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання, він, за ухвалою суду, може бути видалений із зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. У ст. 499 КПК врегульований порядок поміщення у приймальник-розподільник для дітей осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, віком від одинадцяти років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [11, с. 82].

О.М. Миколенко звертає увагу на те, що р. II КПК України дає не повний перелік заходів забезпечення кримінального провадження. Застосування таких заходів, як видалення особи із зали судового засідання (ст. 330 КПК України), поміщення неповнолітнього у приймальник-розподільник (ст. 499 КПК України) чи направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи (ст. 509 КПК України), теж спрямоване на досягнення дієвості кримінального провадження [12, с. 82].

Деякі вчені до заходів кримінально процесуального примусу відносять обшук, виймка, освідування й інші слідчі дії, що можуть і не супроводжуватись застосуванням примусу [6, с. 81], слідчий огляд [7, с. 2].

Наприклад, Г.К. Кожевніков висловлює сумніви із приводу включення до заходів забезпечення кримінального

провадження виклику слідчим, прокурором, судового виклику [8, с. 69].

В.В. Назаров виділяє специфічні ознаки, характерні для заходів забезпечення кримінального провадження, що виділяють їх серед інших заходів державного примусу. Такими ознаками автор вважає: 1) заходи мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законодавством, а тому є складовою кримінально-процесуальної форми; 2) підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом; 3) заходи спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечити належний порядок кримінального провадження, його дієвість; 4) заходи мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їхньої законодавчої моделі; 5) заходи мають виключний характер – означає, що вони застосовуються лише в тому разі, коли іншими заходами завдання кримінального провадження досягнути неможливо; 6) специфічний суб'єкт застосування заходів – процесуальний примус є різновидом державного примусу, а тому суб'єктом його застосування завжди є виключно компетентні державні органи та посадові особи [13, с. 104].

Засади застосування заходів забезпечення кримінального провадження такі:

- застосування процесуального примусу може виявлятися у фізичному, матеріальному чи моральному (психологічному) впливі державного органу на учасника кримінального провадження;

- застосування заходів процесуального примусу завжди пов'язане з певними обмеженнями особистих, майнових та інших прав і свобод учасників провадження. Це може бути обмеження свободи, недоторканності житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, банківських вкладів і рахунків тощо. Обмеження майнового характеру – позбавлення права користуватися або розпоряджатися певним майном;

- застосовується всупереч волі та бажанню учасників кримінального провадження та виключно на підставі закону [13, с. 105].

Частина науковців, із якими повністю погоджуємося, звертає увагу на те, що не можна ототожнювати два зазначені поняття теорії кримінального процесуального права. Наприклад, Г.К. Кожевніков і О.М. Гумін висловлюють сумніви щодо правильності ототожнення заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу і пропонують вирішити це питання на теоретичному рівні, адже положення КПК України не тільки не допомагають у вирішенні цього завдання, а навпаки, ще більше заплутують розуміння згаданих понять у кримінальному процесуальному праві [8, с. 68–70; 14, с. 227].

Ідентичність заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу також підкреслюють у своїх працях інші науковці [11, с. 629].

Але серед перелічених у р. II КПК України заходів забезпечення кримінального провадження є такі, які не пов'язані з тимчасовим обмеженням прав і свобод учасників кримінальних процесуальних правовідносин. А саме: судовий виклик, виклик слідчим чи прокурором, а також тимчасовий доступ до речей і документів. Застосування таких заходів лише призводить до виникнення певних процесуальних обов'язків у учасників кримінальних процесуальних правовідносин, а тому, по суті, їх можна визнати лише заходами забезпечення кримінального провадження, але не можна відносити до заходів кримінального процесуального примусу.

Тобто з моменту отримання судового виклику або виклику, оформленого слідчим чи прокурором, в особи, яка його отримала, виникає процесуальний обов'язок з'явитися

в зазначений час та у вказане місце до слідчого, прокурора чи суду, що не тягне за собою ніяких обмежень майнового, морального чи організаційного характеру.

Те саме стосується і такого заходу, як тимчасовий доступ до речей і документів. Так, ч. 1 ст. 165 КПК України передбачає, що особа, зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як власник речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду. Застосування цього заходу породжує лише відповідний процесуальний обов'язок і не тягне за собою ніяких обмежень майнового, морального чи організаційного характеру.

Поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» та «заходи кримінального процесуального примусу» не завжди збігаються і їх необхідно чітко розрізняти.

Так, О.М. Миколенко виокремлює ознаки, притаманні заходам забезпечення кримінального провадження та заходам кримінального процесуального примусу. До основних ознак, які характеризують заходи забезпечення кримінального провадження, автор відносить такі:

- ці заходи реалізуються в межах кримінальних процесуальних правовідносин (підстави, межі, суб'єкти та порядок їх застосування детально регламентовані КПК України);

- ці заходи мають специфічну цілеспрямованість – забезпечити досягнення дієвості кримінального провадження (тобто основна мета їх застосування – не покарання особи чи захист прав учасників кримінального провадження, а безпосереднє забезпечення процедури притягнення особи до кримінальної відповідальності);

- суб'єктом застосування заходів є компетентні державні органи й посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження (за винятком затримання особи на підставі вимог ст. 207 КПК).

До основних ознак, що характеризують заходи кримінального процесуального примусу, належать такі:

- вони застосовуються як крайній засіб забезпечення й охорони правопорядку у кримінальному провадженні. Наприклад, судовий виклик такою ознакою не характеризується, а тому не є заходом кримінального процесуального примусу;

- вони застосовуються з метою: а) покарання осіб, які порушують процесуальні норми (грошові стягнення); б) забезпечення участі підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні та виконання ними процесуальних обов'язків (запобіжні заходи); в) забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна (тимчасове вилучення майна, арешт майна тощо); г) забезпечення законного порядку під час провадження у справі (привід, відсторонення від посади);

- вони завжди пов'язані з тимчасовими обмеженнями прав і свобод осіб, що тягне за собою настання обмежень майнового, морального чи організаційного характеру [12].

В.І. Фаринник визначає такі ознаки кримінального процесуального примусу:

- 1) застосовується на підставі визначених норм права, тобто є нормативно-врегульованим;
- 2) застосовується до визначеного кола суб'єктів кримінального процесу (підозрюваного, обвинуваченого, свідка та ін.);
- 3) застосовується компетентними державними органами та посадовими особами від імені держави;
- 4) застосовується до суб'єктів кримінального судочинства незалежно від їхньої волі;
- 5) направлений на виконання завдань кримінального судочинства. Окрім цього зазначає, що умовами застосування заходів процесуального примусу є законність та обґрунтованість, які виражаються: 1) у нормативному визначенні заходів примусу; 2) у визначенні суб'єктів, спеціально уповноважених і наділених правом застосування процесуаль-

ного примусу; 3) у визначенні кола осіб, щодо яких можна застосовувати визначені види примусу; 4) у нормативному закріпленні процедури застосування процесуального примусу [4, с. 134–135].

Висновки. Беручи до уваги вищевикладене, вважаємо, що поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» за своїм змістом і обсягом не охоплює категорію запобіжних заходів та інших заходів процесуального примусу. Саме тому ми дотримуємося думки, що доречніше було б вживати поняття «заходи кримінального процесуального примусу». Поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» та «заходи кримінального процесуального примусу» не є тотожними поняттями. Вони співвідносяться між собою як ціле і частина. Серед заходів забезпечення кримінального провадження можна знайти такі, що не пов'язані з тимчасовими обмеженнями прав і свобод особи й застосування яких не призводить до настання для такої особи обмежень майнового, морального чи організаційного характеру.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 1001–05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
4. Фаринник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація / В.І. Фаринник // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 133–142.
5. Рожнова В.В., Савицький Д.О., Конюшенко Я.Ю. та ін. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) / В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, Я.Ю. Конюшенко та ін. – Національна академія внутрішніх справ, 2012. – с. 331.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова ; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України. – Х. : Право, 2012. – 844 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. / О.М.Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Т. 1. – Х. : Право, 2012. – С. 367.
8. Кожевніков Г.К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г.К. Кожевніков // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.
9. Молдован А.В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : [навч. посіб.] / А.В. Молдован. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 349 с.
10. Грошевий Ю.І. Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю.І. Грошевий, В.В. Вапнярчук, О.В. Капліна, О.Г. Шило. – Х. : Видавництво «ФІНН», 2009. – 328 с.
11. Карпенко М.І., Омельчук К.І. Заходи забезпечення кримінального провадження / М.І. Карпенко, К.І. Омельчук // Юридична наука. – 2013. – № 11. – С. 81–89.
12. Миколенко О.М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення із заходами кримінального процесуального примусу / О.М. Миколенко // Правова держава. – 2014. – № 17. – С. 81–84.
13. Назаров В.В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В.В. Назаров // Європейські перспективи. – 2013. – № 3. – С. 102–106.
14. Гумін О.М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О.М. Гумін // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – № 1. – 2013. – С. 226–231.